

מפות 'הילכתא' גבולות ארץ ישראל

בעריכת

הרב עקיבא יוסף לוי ראש מכון הילכתא
הרב בנימין קרלנשטיין מח"ס ים ודרום ירשה
הרב אלחנן בקרמן מח"ס משנת השדה

ירושלים, תשפ"ב

© כל הזכויות שמורות למכון 'הילכתא' ולעורכים.

אין להעתיק או להפיץ בשום דרך שהיא, לצורך מסחר או לצורך הפקת עבודות אחרות, ללא רשת מפורשת בכתב. ושארית ישראל לא יעשו עוולה.

נשמח לקבל הערות והארות. כמו כן ניתן לקבל נספח מיוחד ובו שיטות נוספות, וכן בירור המקורות של השיטות בהרחבה, במכון 'הילכתא' באמצעות כתובת מייל: 5047867@gmail.com

כמו"כ ניתן לקבל במייל הנ"ל גליונות 'עמק הפשט' של מכון 'הילכתא' שעוסקים בנושא זה, ובנושאים הלכתיים רבים אחרים.

גבול דרום ארץ ישראל, והערבה

הקדמה

קו הגבול הדרומי מתואר בתורה בפרשת מסעי (במדבר לד, פסוקים ג-ה), החל מקרן דרום-מזרח ועד לקרן דרום-מערב, בשמונה נקודות: "וְהָיָה לָכֶם פְּאֵת-נֶגֶב מִמִּדְבַּר-צֶן עַל-יַדִּי אֲדוֹם וְהָיָה לָכֶם גְּבוּל נֶגֶב מִקְצֵה יַם-הַמֶּלַח קִדְמָה. וְנָסַב לָכֶם הַגְּבוּל מִנֶּגֶב לְמַעְלָה עֲקָרִים וְעֵבֶר צֶנֶה וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו מִנֶּגֶב לְקֹדֶשׁ בְּרָנֶעַ וְיֵצֵא חֲצֵר-אֶדֶר וְעֵבֶר עֲצֻמָּה. וְנָסַב הַגְּבוּל מֵעֲצֻמֹּן נַחֲלָה מִצָּרִים וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו הַיָּמָה".

מפות אלו לא עוסקות בבירור כל נקודות אלו, אלא בספק העיקרי אודות הגבול הדרומי מהי כוונת הפסוק: 'ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרים ועבר צנה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע'. כלומר אין לנו מסורת כמה נסב הגבול לדרום והיכן היא קדש ברנע, ומשום כך נחלקו הפוסקים כמה יש להדרים את הגבול את הערבה שתחת ים המלח.

'הערבה'

הערבה הינה מישור ארוך וצר (כ-170 ק"מ) המשתרע מדרום לים המלח עד ים סוף, בין שתי רכסי הרים המוכרים כיום בשמם; הרי אדום (במזרח) והר הנגב (במערב).

הגבול בין מדינות ישראל וירדן עובר בערבה, ולאורכו סלולה דרך (כביש 90). המפה מציירת את פני הארץ על ההריה ועמקיה; אזורים כהים יותר – גבוהים יותר, אזורים בהירים יותר – נמוכים יותר.

הנידון ההלכתי אודות הערבה אמנם לא מצטמצם לאזור זה בלבד, אלא לכל דרום א"י, אלא שמעשית כמעט לא מגדלים יכולים בדרום מלבד בערבה. (יש גם חקלאות במערב, ליד הגבול עם מצרים באזור הנקרא 'קדש ברנע', והדעות השונות משליכות גם על זה).

שתי המפות מסמנות את הדעות השונות בענינו של הגבול הדרומי. מפה 1 את הילוך כל הגבול הדרומי של ארץ ישראל. מפה 2 מסמנת את הדעות השונות באזור הערבה בלבד. מספור הסעיפים להלן, מקביל למספור השיטות במפות.

חשוב לציין מפות אלו עוסקות בישובי הערבה בלבד. לא עסקנו כאן בנידון ההלכתי לגבי השטחים שבמערב ארץ ישראל.

אין במפות אלו הבעת דעה הלכתית כלשהי, וכל אחד ינהג כמנהג רבותיו.

השיטות בגבול הדרומי

1. מפת מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א כפי ששרטט בדרך אמונה (הלכות תרומות א, ז). לפי זה כל ישובי הערבה הם חו"ל, כולל הישובים שבערבה הצפונית. וכתב הגר"ק ששלח המפה לחמיו הגרי"ש אלישיב זצ"ל, וזו תשובתו: "עברתי על מה שכתבת בענין הגבול הדרומי של ארץ ישראל, הן אמנם הדברים בנויים ומיוסדים על מקורות נאמנים, בבלי ירושלמי תוספתא ראשונים ואחרונים, עם כל

זאת להורות על פי זה הלכה למעשה הלכה ומורין כן, לעניות דעתי אכתי מידי ספיקא לא נפקי, עד יבוא ויורה צדק". ובמכתב משנת תש"ס כתב מרן שליט"א: "קבלתי מכתבו וכמדומה שכת"ר לא ראה מה שכתבתי בדרך אמונה פ"א מתרומות ה"ז בביאור הלכה, ושם יראה שאין זה נ"מ למעשה כי העתקתי שם תשובת מו"ח שליט"א שלמעשה יש להחמיר ואין נוגע רק לפלפול של תורה".

2. שיטת ספר תבואות הארץ, רבי יהוסף שוורץ (ירושלים, תר"ה). אף לשיטה זו כל ישובי הערבה הם חו"ל.

הגר"צ אבא שאול זצ"ל (אול"צ שביעית פ"ו ה"א) סבר שיש להתיר את נאות הכיכר, באם יסכימו עמו גדולי ההוראה. כמו"כ דעתו שקו הגבול הולך מקצה ים המלח עד ואדי אלעריש, ולפ"ז ישובי הערבה חו"ל. וזה קרוב לשיטת תבואות הארץ.

3. העדה החרדית. מקורו מספר 'אדמת קודש' (רבי יצחק גולדהאר, ירושלים תרע"ג). מרן בעל המנחת יצחק זצ"ל סבר שמצד הדין היה אפשר להקל בכל דרום ים המלח, אפילו בישובים הצפוניים יותר, ומכל מקום החמיר לחוש לשיטה זו. לכן, מחמירים בנאות הכיכר, חצבה ועין יהב, ומביאים מיישובים הדרומיים לקו זה, כדוגמת ספיר, צופר, פארן, יהל ועוד. וכן ממזרח לקו זה, ראה סעיף 6.

4. שיטת מרן הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל. הגרי"ש החמיר גם בישובים הרחוקים מים המלח עד קו הרוחב 30. וכך נוהגים בוועדות הכשרות: שארית ישראל, כשרות למהדרין (הגר"י אפרתי) ובד"ץ קרית ספר. מקילים מהישוב לוטן ודרומה. הישובים שמדרום לקו 30 מכונים 'ערבה דרומית'. ומצפון לקו זה מכונים 'ערבה צפונית'. לגבי שדות הישוב יהל, ראה סעיף 7.

5. עקבה – אילת. מרן החזון איש זצ"ל התיר את אילת ואף את יטבתה הצפונית לה שהייתה קיימת בזמנו. וכן פסק הגרי"ש אלישיב לוועדות הכשרות כאמור לעיל. אמנם הגרי"מ טוקצינסקי (ארץ ישראל סימן כו, ב) הבין בדעת רס"ג שאילת היא בתוך גבולות פרשת מסעי. הציץ אליעזר (ח"ג, כג אות י) והגר"מ קארפ שליט"א חששו לאילת מטעם אחר, משום ששלמה המלך כבש את אילת (מלכים א ט כו; מלכים ב יד כב) וחששו שלכיבוש זה יש דין קדושת ארץ ישראל.

6. שדות מזרחית לעין יהב. השדות בשטח זה הנמצאות ממזרח לנחל ערבה הם מחוץ לקו הגבול המסומן באדמת קודש. ובד"ץ העדה החרדית מקילים שם, ועל אריזות הירקות מסומן: מזרחית לנחל ערבה – עין יהב.

יש הסוברים שגם לדעת הגרי"ש אין להחמיר בשטחים מזרחית לנחל הערבה. אולם לדעת רוב תלמידי הגרי"ש אין להתיר אף בשטחים אלו, וכן המנהג בוועדות הכשרות הפועלות על פי שיטת הגרי"ש (ראה סעיף 4).

7. שדות יהל. הגר"ח גריינמן זצ"ל והגר"י ברטלר זצ"ל הורו ל'אגודת שומרי שביעית' שיהל היא חו"ל ודאי.

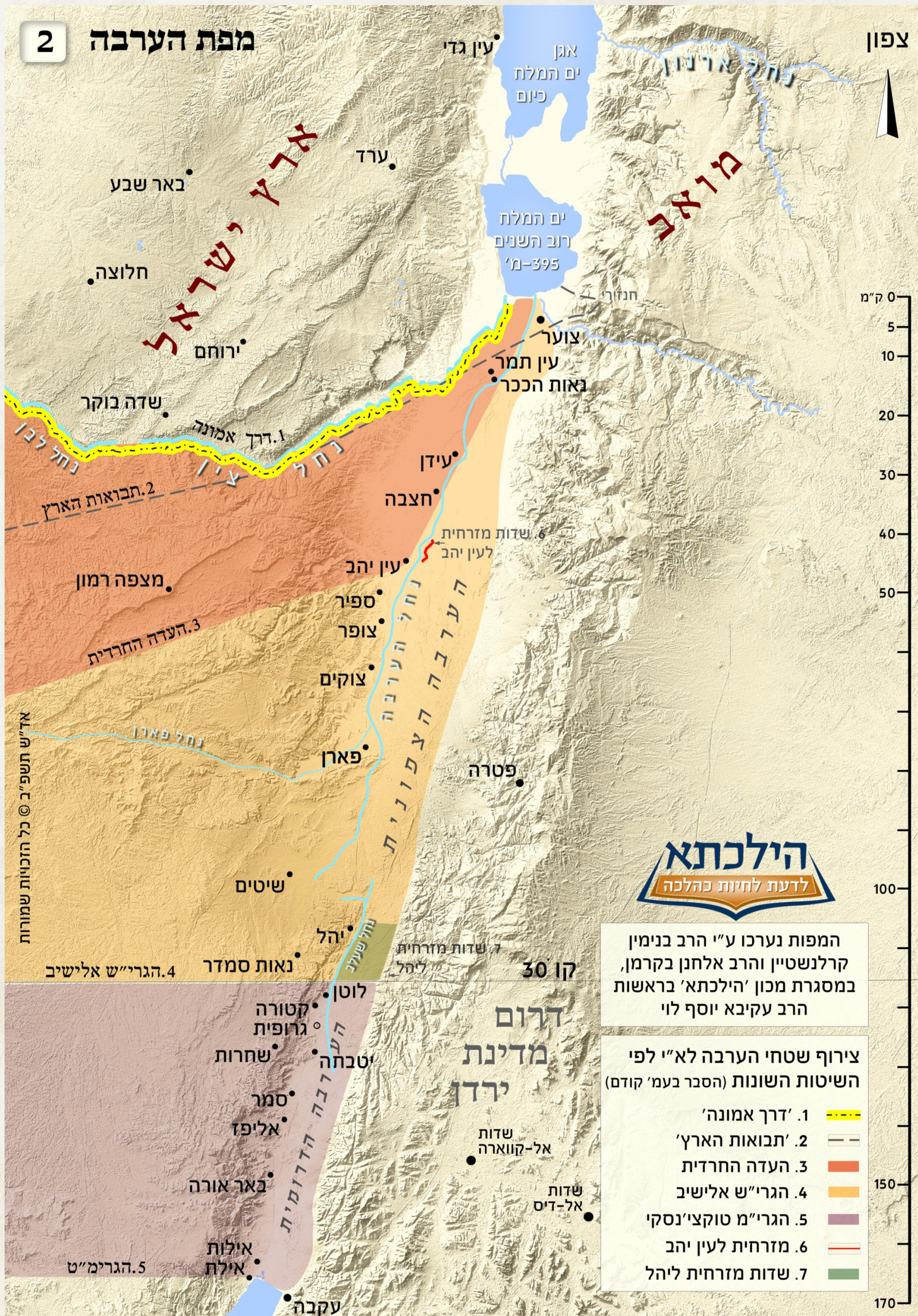
וכן הורה הגר"י שפירא זצ"ל לוועדת השמיטה של כשרות

דרום ארץ ישראל וסביבותיה 1

ובשטח הנמצא מערבית לנחל קיים רק מטע דקלים. ועדות הכשרות הבאות מביאות ירקות מיהל בשמיטה תשפ"ב: מסורת השמיטה - רבני בני ברק, שארית ישראל, כשרות למהדרין (הגר"י אפרתי), בד"ץ קרית ספר, אגודת שומרי שביעית. (וכמובן בד"ץ העדה החרדית שמביאים אף מהישובים הצפוניים יותר).

הגר"י לנדא זצ"ל (ובשעת הצורך בחלק מהשנים התיר הגר"י שפירא להביא אף מפארן). לדעת הגר"י אפרתי שליט"א (ישא יוסף שביעית, כ, כב) שדות יהל הנמצאים מזרחית לנחל הם חו"ל אף לדעת הגר"י ש אלישיב. וכתב שהסכים עמו הגר"ח קניבסקי להקל אף לדעת הגר"י ש. למעשה כל גידול הירקות ביהל הינו בשטח שממזרח לנחל,

הר ההר וגבול צפון ארץ ישראל

הקדמה

א. הר ההר שבצפון ארץ ישראל

קו הגבול הצפוני מתואר בתורה בפרשת מסעי (במדבר לד, פסוקים ח – ט), החל מקרן צפון-מערב ועד לקרן צפון-מזרח, בחמש נקודות: "זֶה יְהִי לָכֶם גְּבוּל צָפוֹן מִן הַיָּם הַגָּדֹל תִּתְּאוּ לָכֶם הַר הָהָר. מִהַר הָהָר תִּתְּאוּ לְבֵא חֶמֶת וְהָיוּ תוֹצְאוֹת הַגָּבֹל צִדְדָּה. וַיָּצֵא הַגָּבֹל זְפִרְנָה וְהָיוּ תוֹצְאוֹתָיו חֲצֵר עֵינָן זֶה יְהִי לָכֶם גְּבוּל צָפוֹן".

מפה זו לא עוסקת בזיהוי מקומות אלו, אך נציין שזיהוין תלוי באופן ישיר גם בנידון היכן הוא הר ההר. נציין שתי דוגמאות לכך: 'לבא חמת' שעל הגבול הצפוני מתורגמת בתרגום ירושלמי 'אנטוכיה' וכך רש"י מפרשו. לדעת המצפינים את הר ההר אל הרי אמנוס שבדרום טורקיה, תהיה הכוונה כפשוטו למבואות העיר אנטיוכיה הידועה בדרום טורקיה, השוכנת מזרחית להרי אמנוס. אך לדעות המדרימות את הר ההר, הדבר מוקשה עד בלתי אפשרי, ונתנו הסברים על כך; או שהגבול פונה מהר ההר בחדות הרבה כלפי צפון, עד אנטיוכיה, או שלבא חמת איננה במבואות העיר אלא מקום על הדרך המוליכה לחמת. או תחום ארץ חמת התפשט הרבה לדרום, ולבא חמת מבואות הארץ, והיות ואנטיוכיה היא בירתו הארץ, נקראה כל הארץ אנטוכיה בפי חז"ל

גם הכרת הגבול המזרחי בצפון, כמובן תלויה באופן ישיר בהכרת מקומו של הגבול הצפוני. התורה מתארת את הגבול הצפוני (במדבר, פסוקים י-יא), החל מהפינה הצפון-מזרחית בכמה נקודות: חצר עינן, שפם, רבלה, ים כנרת קדמה, ירדן, ים המלח. ולדעת המצפינים את הר ההר, שפם שהיא הנקודה השנייה בהילוכו של הגבול המזרחי מצפון לדרום, מזוהה בעיר אפמיה, שליטה ים אפמיה הנזכר במסכת בבא בתרא – כים שיושב על גבולה של א"י. אך לדעת המדרימים את הר ההר והגבול הצפוני, הדבר מוקשה עד בלתי אפשרי, וניתנו זיהויים אחרים לשפם, כמו פמיס היא בנייס של ימינו.

ב. הר ההר שבצפון ארץ ישראל

הנקודה הצפון-מערבית של גבול ארץ ישראל האמור בתורה הוא 'הר ההר' כאמור בפרשת מסעי (במדבר לד, ז): "זֶה יְהִי לָכֶם גְּבוּל צָפוֹן מִן הַיָּם הַגָּדֹל תִּתְּאוּ לָכֶם הַר הָהָר: רש"י וכל המפרשים נוקטים שהר ההר הוא הר הנמצא סמוך לחוף הים, כמשמעות הגמ' בגיטין (דף ח' ע"א).

ג. הר ההר שבדרום ארץ ישראל

למניעת טעות חשוב לציין כי קיים מקום נוסף הנקרא בתורה בשם 'הר ההר', הוא מקום קבורת אהרן הכהן. מקום זה אינו בצפון הארץ אלא לדרומה, על גבול ארץ אדום, כאמור בפרשת חוקת (במדבר כ, כג) יש המזהים את הר ההר עם המקום המכונה בזמנינו בערבית ג'בל אַרֻן (=הר אהרן), שם קיים מבנה קבר עתיק המיוחס לאהרן הכהן. הוא נמצא בשטח מדינת ירדן מקביל ליישוב פארן בערבה, ליד 'פטרה' המסומנת ב'מפות הילכתא דרום'.

ד. זיהוי הר ההר

שיטות רבות נאמרו בזיהוי הר ההר ובמקומו של הגבול הצפוני, המרחק ביניהם לפי השיטות השונות הוא מאות קילומטרים. הר ההר נמצא מחוץ לגבול הצפוני של מדינת

ישראל. לפי חלק מהשיטות הוא בתחומי מדינת לבנון, לפי חלק מהשיטות הוא צפוני יותר ונמצא בתחומי מדינת סוריה, ולפי חלק מהשיטות הוא צפוני אף יותר, ונמצא בדרום טורקיה.

בכך שונה למעשה, הגבול הצפוני מהגבול הדרומי. כי בעוד שגבולה הדרומי של ארץ ישראל, לפי רוב השיטות, קטן משטחה של מדינת ישראל (ולכן ניתן להביא ירקות בשמיטה מהערבה, לפי השיטות השונות המפורטות ב'מפות הילכתא דרום'), בגבול הצפוני המצב הפוך, וארץ ישראל שבתורה גדולה יותר משטחה של מדינת ישראל. אלא שמבחינה פרקטית יש נתק מהמדינות השכנות לצפון מדינת ישראל. זאת ועוד, בעוד שבאזור דרום-מזרח ארץ ישראל, תחום עולי בבל זהה לתחום עולי מצרים, הרי שצפונה של ארץ ישראל, מדרומה של כזיב ואילך, ועד הר ההר, הינה מכיבוש עולי מצרים בלבד. כמבואר במסכת שביעית תחילת פרק שישי.

ה. צבעי המפה

במפה נתנו צבעים שונים לחמש המדינות השוכנות בשטח מפה זו (ישראל, ירדן, לבנון, סוריה וטורקיה), על מנת להמחיש את המרחקים שבין השיטות השונות היכן הוא הר ההר, ביחס לגבולות המדיניים כיום. מלבד זאת ההצללה שניתנה להרים ולעמקים, מסייעת להבנת המרחב, היכן הוא הר והיכן הוא עמק.

בנוסף ניתנו קווי אורך ורוחב במעלות העולם, וקווי חצאי מעלות. קווי הרוחב הם אלו שהשתמשו בהם גם הראשונים, ומשמשים גם להגדרות הלכתיות. לעומת זאת, קווי האורך זו הסכמת האומות בעת האחרונה, כשקו האורך הראשון [קו 0, הנמתח מהקוטב הצפוני לדרומי], עובר בעיירה גריניץ' שבלונדון, אנגליה.

ו. גבול עולי מצרים ועולי בבל

גבול 'הר ההר' מוזכר בתורה בפרשת מסעי, ולדעת תוס' בתחילת מסכת גיטין, ולעוד ראשונים, עולי מצרים כבשו את כל הארץ הזו. אך מוסכם על הכל כי עולי בבל לא קידשו את ארץ ישראל עד הר ההר שבצפון, וגבול עולי בבל בצפון קטן הרבה יותר משטחה של ארץ ישראל האמור בפרשת מסעי.

קו הגבול של עולי בבל הוא נושא רחב שלא נידון במפה זו, נזכיר רק בקצרה כי על פי המבואר בברייתא של תחומי עולי בבל (המובאת בירושלמי שביעית, בתוספתא ובספרי, ובסוגיות בתחילת מסכת גיטין), קו הגבול הצפוני של עולי בבל מתחיל בסביבת כזיב (ומעכו עד כזיב ישנה רצועה ארץ שאינה מתחום עולי בבל), והולך בקו אלכסוני עד סמוך לעיר מטולה במקום הנקרא 'נוקבתא דעיון'. לשיטת הרמב"ם (תרומות א, ז) אף עולי מצרים לא כבשו את כל שטחה של ארץ ישראל האמורה בפרשת מסעי ועכו היא גבול עולי מצרים.

נציין, כי אף בדרום-מערב ארץ ישראל באזור אשקלון ועזה, יש הבדל בין כיבוש עולי מצרים לכיבוש עולי בבל, כאמור בברייתא דתחומין (ולפי הרמב"ם ישם שם הבדל אף בין גבולות אלה מסעי לגבולות כיבוש עולי מצרים, וגם לכיבוש עולי בבל). אמנם כאמור ב'ערבה' באזור מזרח דרום של ארץ ישראל, אין הבדל בין כיבוש עולי מצרים לכיבוש עולי בבל

3 גבול צפון והר ההר

כשקדש ברנע שהינו נקודת גבול דרומית של גבולי מסעי, מופיעה גם בברייתת התחומין כנקודת גבול של עולי בבל.

פירוט השיטות היכן הר ההר והגבול הצפוני

ישנן שמונה שיטות היכן מקומו של הגבול הצפוני, כשמתוכם שש שיטות היכן הוא הר ההר עצמו, ושתי השיטות האחרות אינן מתייחסות להר ההר בדוקא, אלא למקום הגבול הצפוני ככלל. ונמנה אותן מדרום לצפון.

1. מהר"ם גלאנטי (תשובה נו) מעלה אפשרות שנהר קוסמיא הוא גבול עולי מצרים, וממנה והלאה היא סוריא, כלומר מחוץ לגבולות פר' מסעי (ולפי רוח הדברים, כוונתו לחלק הנהר הנשפך מצפון לצור, ומצוין במפה), אבל לא הכריע בזה. אמנם אין התייחסות בדבריו היכן הוא הר ההר התקוע בים, כנזכר בגיטין דף ח' ע"א.

המהרי"ט (ח"א תשובה פד) גם כתב שהעולם אומרים שהוא גבול א"י, וזהו נהר הנזכר בשביעית מכזיב ועד הנהר ועד אמנה. אלא שכותב שלא עמד על המקום ההוא לבחון את הדבר (גם רוח דבריו היא שהכוונה לחלק התחתון שלו הנשפך צפונית לצור). אמנם אין התייחסות בדבריו שמא זה תחום עולי מצרים הקטן מגבולות פרשת מסעי או שמא זה גבול פר' מסעי.

2. משמעות פירש"י (יהושע יח ה) ופירוש הגר"א (יהושע יט כח, ואדרת אליהו בלק, תליתאה), שגבול נחלות השבטים הוא גבולה הצפוני של ארץ ישראל, וצידון הוא הקצה הצפוני. אמנם לא התייחסו בפירושם היכן הוא הר ההר. ובאמת אין שם הר על הים, ואילו משמעות הגמרא בגיטין ד"ח. שהר ההר תקוע בים, אלא שניתן לפרש שמורדות הר הלבנון המגיעים לא רחוק מן הים זהו הר ההר. בפירש"י יש קושי ממה שפירש בתורה (במדבר ל"ד ח') שלבא חמת היא אנטוכיה הרחוקה ממנה מאוד לצפון. מ"מ יסוד פירוש רש"י והגר"א שאת כל הארץ הפילו בנחלה, וכידוע שבט אשר שנחל בצפון, נחלתו הגיעה רק עד צידון, ועל כרחנו שזהו אזור הגבול.

3. שיטת האדמת קודש (דף ה-ז), שהגבעות עליהם בנויה העיר ביירות, הסמוכים לים, זהו הר ההר. והציע לשער מהי אמנה, ומהי קפלוריא הנזכרת עם אמנה (גיטין ח.). נימוקו אף הוא, שצידון היא סוף הארץ, וביירות איננה רחוקה ממנה. ואמנם הוא מעיר שלא יתכן שהר אמנה הנזכר בשה"ש (ד ח) הוא ליד ביירות, אבל תירץ זאת שיש שני 'אמנה'.

4. שיטת רש"ס (ירו' שביעית, במשנה פ"ו ה"א) שהר ההר הוא המצוק הנופל לים הנקרא ראס שכא, מדרום לטריפולי. גם יסודו של רש"ס הוא שא"א להרחיק את הר ההר הרבה, ושם יש צוק גבוה הנופל לים (הוא גם שיער את לשונם שזהו אמנוס). אמנם גם הוא מציין שחמת ולבוא חמת הינם הרחק לצפון, אלא שמבאר שמהר ההר נוטה החוט בחדות הרבה לצפון, עד חמת שהיא אנטוכיה.

התבואות הארץ (עמ' כח מהדו' ל.) אף הוא, הציע את הר ההר בראס שכא, וגם הציע חיזוק לדעתו זו, בכפר הנמצא ממזרח למצוק הנ"ל הנקרא כאלפאדיה, שהוא שיבוש של 'קפלוריא' הנזכרת במס' גיטין כיושבת בהר ההר. (בספר 'אשר אני שוכן בתוכה' להרב אריאל בוקוולד, מציע לזהות את קפלוריא בכפר ששמו 'כיפר איה' מזרחית לצוק ראס שכא).

דעת רדב"ז (ח"ד, תשובה אלף קה) ש'טרבלס', שהיא טריפולי

הלבנונית, אינה מכלל א"י (גם לא של עולי מצרים), וכתב שחולק בזה על הכפ"פ שהצפין את הגבול עד ג'בל אקרא (להלן סעיף 6). אלא שהרדב"ז לא הרחיב מה הביאו לקביעה זו, והאם ראס שכא הסמוך לה מדרום לדעתו הוא הר ההר. מ"מ לקביעת רש"ס יש חיזוק גם מדעת הרדב"ז.

בדרך אמונה (פ"א מתרומות ס"ק פ"ב) הביא בסתמא שטרבלוס חו"ל. ובשעה"צ (אות קנ"ד) הביא שזה רדב"ז דלא ככו"פ. [אלא שלכאורה נראה שהבין בדברי הרדב"ז שזו אינה ארץ עולי מצרים, אבל תוך גבולות פר' מסעי, ממה שהביא את דברי הרדב"ז הללו על דברי הרמב"ם אודות רצועה שבין עכו לכזיב, שלדעת הרמב"ם לא כבשוה עולי מצרים, אבל הינה תוך גבולות אלה מסעי. וצ"ע].

5. הרמב"ם בתשובה (מהדו' בלאו, תשובה קכז) כתב: "שאמנה הנזכרת בשיר השירים היא הנקראת במשנה אמנוס, והיא הנקראת בברייתא סמנוס, והיא הרי באניאס". ישנה עיר בנייס בחוף הסורי, ויש שרצו לומר שאליה כוונת הרמב"ם (ראה משמרת השביעית, קונט' הערכה עמ' מג-מד, ונתמכו מכך שהרמב"ם בהל' קדוה"ח קובע את גבול הצפון בקו רוחב 35 מעלות, ו'בנייס' אכן באזור זה), ואמנם אין שם הרים, אך יתכן לומר שמורדות הרי אל-אנסריה (מצוינים במפה), הינן מורדות הר ההר. יש שכתבו שזה ט"ס בתשובה וצ"ל מאניאס כלומר הר אמנוס ללא זיהוי, ואין זו דעה נוספת של הרמב"ם, וטעמם משום שאין מקור לכך בחז"ל, שמחמתו יקבע כך הרמב"ם.

6. הכפתור ופרח בפ"א כתב שטרח למצא את הר ההר ולא מצא שום הר מהר הכרמל עד ג'בל אקרא שלחוף הצפון-מזרחי של הים הגדול. ונראה לו שהוא ההר המבוקש שהוא גבוה מאוד. אמנם יש לציין שהכו"פ קבע את לבוא חמת ואת חמת לא כנגד הר ההר, כפשטות משמעות הפסוק (שהגבול לא נוטה אלא הולך עד לבוא חמת), אלא קבע אותה דרומית הרבה, בעיר תמאה. ולדעתו זוהי 'חמת', והגבול יורד הרבה מהר ההר אל דרום-מזרח, וצורתו מצפון לדרום כמין ראש תור (כחץ) מהר ההר עד תמאה.

7. ג'בל מוסא. שיטה הנזכרת בכמה ממחברי הספרים בדורות האחרונים (הראשון שהציע הצעה הזו בזמנינו הוא הרב ישראל זאב הרוביץ בספרו 'מחקרי ארץ אבותנו', תר"ע, ובספרו 'ארץ ישראל ושכנותיה', ערך הר ההר II, תרפ"ג). שהר ההר הם הרי אמנוס שבדרום טורקיה. בספר 'שלוש ארצות לשביעית' (הרב יהודה לנדי) ובספר 'ים ודרום ירשה' (הרב בנימין ברוך קרלנשטיין) דקדקו שזהו ג'בל מוסא, שבקצה הדרומי של שרשרת ההרים הנקראת מאז ומקדם הרי אמנוס. וקו הנמתח ממנו הולך ביושר למזרח עד מבואות העיר חמת, הלא היא אנטוכיה כפי שמתורגם בתרגום ירושלמי שהביאו רש"י. כאמור בהקדמה יש סייעתא לזיהוי הר ההר בהרי אמנוס ששםם עליהם ומבואות אנטוכיה למזרחם, וכן ממה שחז"ל מנו (ב"ב עד:) שבעה ימים המקיפים את ארץ כנען, ואחד מהם הוא ים אפמיה, הנמצא לא הרחק מדרום-מזרח לאמנוס ואנטוכיה.

8. ג'בל חנזיר. יש שהציעו (הרב ניסן טוקצ'ינסקי, 'הארץ לגבולותיה') שהר ההר הוא אכן בהרי אמנוס, אבל לא בהר הדרומי שכנגד אנטוכיה, אלא מעט יותר לצפון, בהר היותר גבוה שבשרשרת הרים אלו, שמרגלותיו תקועים בים ב'כף חנזיר'. אמנם אם נאמר כך הגבול יצטרך להתעקם בחדות לדרום, אל לבוא חמת/אנטוכיה, ונסיבה כזו לא הוזכרה בפסוק.

גבול ארץ ישראל בים, לפי השיטות השונות

הקדמה

קו הגבול הצפוני מתואר בתורה בפרשת מסעי (במדבר לד, פסוקים ו-ז), החל מקרן צפון-מערב ועד לקרן צפון-מזרח בקו אחד: "וגבול ים וְהָיָה לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וְגָבֹול, זֶה-יְהִי־לָכֶם גָּבֹול יָם".

קו הגבול המערבי של ארץ הוא שפת החוף בים התיכון. אלא שבברייתא במס' גיטין דף ח. אמרו שהמילה 'וגבול' המיותרת באה להוסיף שהגבול כולל גם חלק מהים.

נחלקו רבנן ורבי יהודה מה כוללת ההוספה בים. לדעת רבנן תחת שקו המים בחוף היה צריך להיות הגבול, התרבה גם חלק מהים, כשהגבול בים הוא קו המתוח מהר ההר ועד נחל מצרים, שהם קרנות הצפון והדרום של הגבול המערבי. וכל הנסין (=איים) שלפנים מהחוט הינם מארץ ישראל, ומה שמחוץ לחוט מחוצה לארץ.

לדעת רבי יהודה גם ללא הריבוי, הגבול איננו על קו המים בחוף, היות ושתי נקודות הגבול המערביות – הצפונית והדרומית הינם מערביות יותר ממרכז קו החוף, וההתייחסות לים הקעור מזרחה (ראה במפות 4-5) הוא כמו לנהרות שבתוך הארץ. כך שהחוט המתוח מהר ההר לנחל מצרים גם ללא הריבוי הוא מארץ ישראל. ולכן סובר רבי יהודה שהריבוי הוא שכל הים שכנגד א"י עד האוקיינוס הוא מארץ ישראל, ומותחים שני חוטים משני קצות הגבול המערבי – מהר ההר ומנחל מצרים אל המערב, עד האוקיינוס. והנסין שמחוץ לאותם חוטים לצפון ולמזרח הם חוצה לארץ, ומה שבתוכם מארץ ישראל כולל איי הים קפריסין וסרדיניה ודומיהם.

חוט הגבול, לרבנן, מהר ההר עד נחל מצרים

במפות אלו (4, 5) נתאר את האפשרויות איך מותחים את חוט הגבול המערבי לדעת רבנן שהלכה כמותם [ולהלן (ובמפה 6) נדון בשיטת רבי יהודה]. כאמור שני הקצוות של החוט הינם הר ההר ונחל מצרים, דא עקא שבכל אחת מן הנקודות האלו ישנן כמה דעות היכן הם; אודות הר ההר, מפה 4 מראה את השיטות השונות, מהיכן מתחיל הקו היורד מהר ההר לנחל מצרים (השיטות והמקומות פורטו במפה 3). ואודות נחל מצרים הנשפך לים הגדול, ישנן שתי דעות עיקריות לזיהויו: רש"י שמפרש שהוא הנילוס, ורס"ג שמפרש שהוא ואדי אל-עריש.

4 חוט הר ההר – נילוס

הנילוס עצמו מתפצל לכמה זרועות. המקובל להציע שנחל מצרים היא הזרוע המזרחית של הנילוס, הנקראת 'הזרוע הפלוסית' שמוצאה לים ליד העיר פלוסיון, היא רעמסס (רע"ב יומא ג ז). ברבות השנים היא נסתמה, ורק התואי שלה קיים.

סדרנו שתי מפות. האחת (מפה 4) לדעת רש"י שנחל מצרים הוא הנילוס (הזרוע הפלוסית), והחוטים נמתחים מהר ההר לפי הדעות השונות, עד לקצה הנילוס. המפה השניה (מפה 5) לדעת רס"ג שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש, והחוטים נמתחים מהר ההר לפי הדעות השונות, עד קצה הוואדי הנשפך לים התיכון.

5 חוט הר ההר - 1. אלעריש

חוט הגבול, לרבי יהודה, מא"י עד אוקיינוס

א. כאמור לפי רבי יהודה במסכת גיטין, קו הגבול במערב נמתח מהר הר עד נחל מצרים, שהן שתי הקצוות – הצפונית והדרומית של גבול מערב, אלא שריבוי התורה 'הים הגדול וגבול' בא ללמדנו שמותחים שני קוים אל המערב, משתי הקצוות האמורים, עד ים אוקיינוס. וכל מה שבתוך שני הקוים האלו הינם תוך ארץ ישראל.

אלא שיש מקום לברר באיזה זווית נמתחים הקוים אל המערב, האם ישר כנגד המערב או באלכסון כלשהו. במושכל ראשון יש מקום לומר שהקוים נמתחים ישר למערב העולם, אבל יש מקום לומר שהיות ולחוט המתוח מהר ההר עד נחל מצרים, שהוא בעצם הגבול המערבי – אילולי הריבוי, יש נטיה אלכסונית, אז גם שני החוטים הנמתחים מהם יהיו בזווית אלכסונית (90°) כנגד קו הגבול שהוא גם אלכסוני (שתי האפשרויות משורטטות במפה 6).

יש לכאורה להביא ראיה משאלת רבינו פטר מר"ת המובאת בתוס' בגיטין (דף ח ע"א, ד"ה ר' יהודה, ובתוס' הרא"ש), למה לר' יהודה לא מפרישים תרומות ומעשרות בצרפת מדינתם. והנה אילו נמתח את הקוים ישר למערב, אין שטח באירופה שאפילו הקו הצפוני נוגע בו (למעט חלק מזערי בדרום ספרד). ולכאורה מכאן ראיה שמותחים את הקוים באלכסון כנגד חוט המערב שבים שהוא אלכסוני, שאל"כ אין פשר לקושיית רבינו פטר.

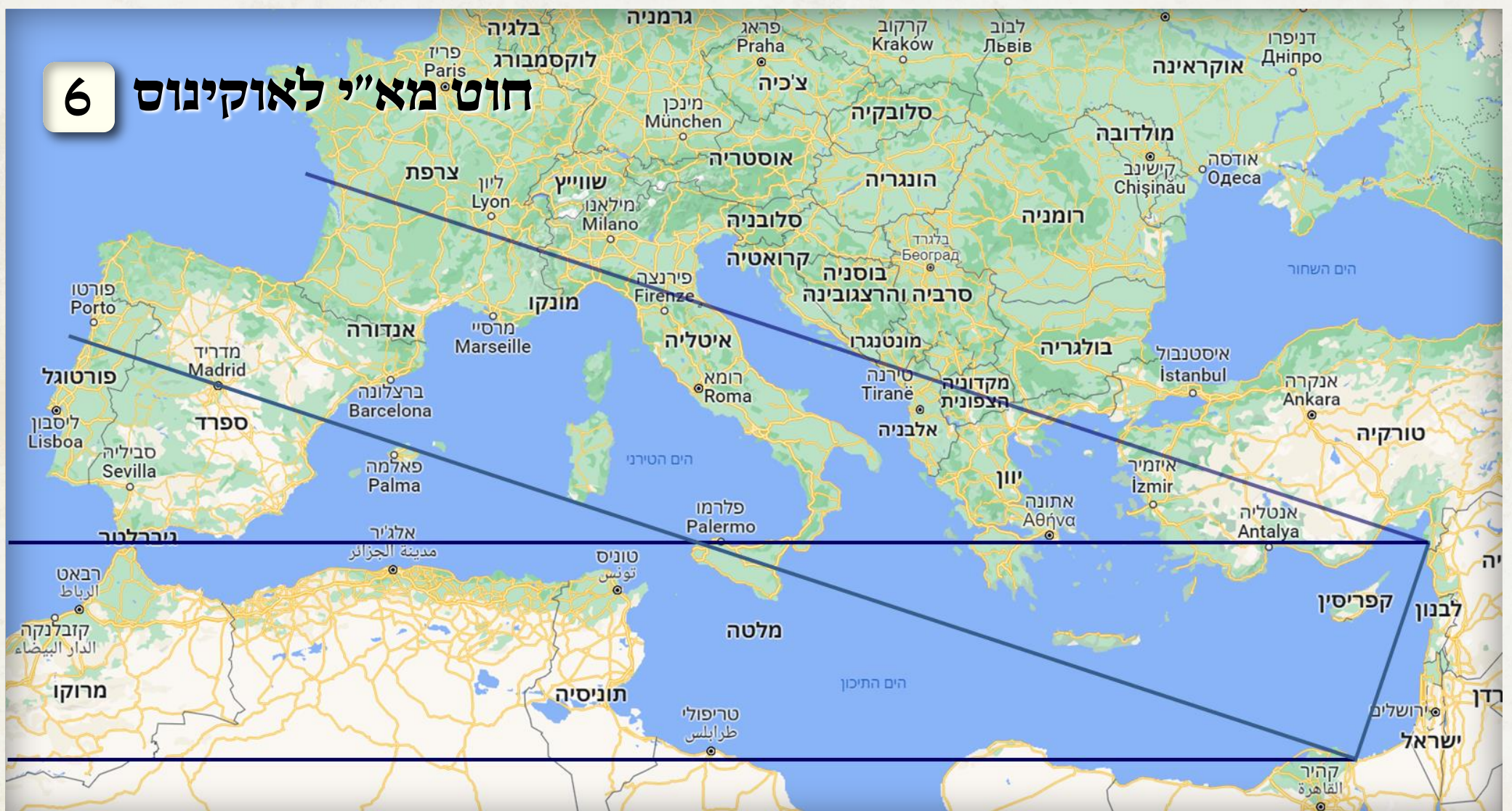
אלא שמאידך הרי רבי יהודה אומר שארץ ישראל מגיעה עד אוקיינוס, ואילו נמתח את הקוים באלכסון, שניהם יטו מצפון למצרי גיברלטר, המחברים את הים התיכון עם האוקיינוס. והיכן האוקיינוס שעליו מיירי רבי יהודה. ועל כרחך שצריכים

למתוח את הקוים ישר למערב.

ב. לבירור ענין זה יש לבחון את שאלת רבינו פטר ותירוצי בעלי התוספות לשאלתו; רבינו פטר הקשה למה אין מעשרין בצרפת שהיא בערבה של א"י, והם מתפללים למזרח. וכמה תירוצים השיבו על כך. רבינו תם השיבו שלא נקטינן כר' יהודה. אבל גם לדעת ר' יהודה תירצו התוספות שני תירוצים. האחד שהכוונה דוקא לים והאיים שבתוכו, אך לא ליבשות החודרת לתוך הקוים הנמתחים מא"י עד אוקיינוס. ועוד תירצו שמא אין צרפת עומדת ממש כנגד אור ארץ ישראל.

ג. לסיכום, יש קיום לשאלת רבינו פטר, אף אם הקוים פונים למערב באלכסון, וחוצים את ספרד וחלק מצרפת עד האוקיינוס. שיש לומר ששטח זה אכן נכלל בארץ ישראל, אם נניח שכל מה שנגד א"י עד האוקיינוס נחשב כחלק ממנה, אחרי שהתורה רבתה זאת מיתור תיבת 'וגבול' השניה (ולפ"ז גם רוב שטחם של יון ואיטליה נכללים בתוך א"י). אלא שבעלי התוס' דחו זאת, בדעתם שהיבשות לא נכללות, אלא רק הים ונסים שבו (הכוללים גם כמה איי ענק). ולדעתם בהכרח ר' יהודה סובר שהחוט נמתח ישר למערב מכנגד א"י, שאז חיבור האוקיינוס עם ים התיכון במצרי גיברלטר הוא בתוך החוט הצפוני שכנגד ארץ ישראל.

יש לציין כי אם גם החוט הצפוני נמתח באכלסון כלפי מערב-צפון, החוט חוצה רק את דרום צרפת, אך לא למקום בו ישב רבינו פטר, כפי הנראה בעיר קרנטן (או לאחרים, בקרנתייה שבאוסטריה), כך ששאלת רבנו פטר היתה בירור הדין ואי ידיעה, ולא מחמת שידוע היה לו שמושבו בתוך הקו. וכפי שביאר הרא"ש שהוקשה לו כך היות והיא מערבית לארץ ישראל, והם התפללו למזרח. וזו סיבה נוספת לכך שאין באמת דעה האוחזת שלפי ר' יהודה הקו הלך באלכסון.

7

המקומות שנזכרו בתחילת מסכת גיטין ב.-ז:
סומן גם תחום עולי בבל ותחום עולי מצרים,
שדנים בהם הראשונים

המפה נערכה ע"י הרב בנימין קרלנשטיין
כסיכום מתוך ספר "יום ודרום ירשה" סימן י'
העוסק בהרחבה בנידון.

■ תחום עולי בבל
■ תחום עולי מצרים

אייר תשפ"ד © כל הזכויות שמורות

הסבר מקוצר למקומות הנזכרים בתחילת מסכת גיטין, במשנה, בגמרא, בראשונים ובמפרשים. המקומות צוינו על גבי המפה בכתב בולט, בדרך כלל בסדר יורד מלמעלה למטה (מצפון לדרום).

מקור ההסברים בארוכה, בספר 'ים ודרום ירשה', בסימן י' העוסק בהרחבה בנידון.

*

קדש'. עיר המקלט בהר נפתלי, הנזכרת בתוס' (ב. ד"ה מאשקלון). לא ידועה כיום, אבל לפי חשבון שילוש ערי המקלט האמור בגמ' (מכות ט:), מקומה באזור צפת. [קדסה' הרומית היא 'קדש' נוספת, בצפון נפתלי, שכבשה מלך אשור (מלכ"ב טו כט), ואיננה קדש עיר המקלט].

כפר סיסאי' וי"ג סימאי (דף ו:), הוא כפר סמיע (כפתור ופרח), וכך שם הכפר הדרוזי גם כיום. היתה מובלעת בלב א"י, שיושביה בעיקר נכרים, וגם מעט יהודים.

כזיב' מקומה ידוע על הים. 'עכו' סומנה בגבול שבין חצי עכו שמארץ ישראל לחצי עכו שמחול'ל. סומן קטע הדרך שמעכו לכזיב, שהיא דרך הים העתיקה, המתייחס לדברי הגמ' בדף ז: אודות 'ההולך מעכו לכזיב'.

[לרש"י (שם) ולהר"ש (שביעית פ"ו מ"א), עכו היא במזרח, אך להרמב"ן (גיטין ז:) וכן להגר"א (בשביעית שם), עכו וכזיב במערב. והראשונים והמפרשים הרחיבו בזה].

רקם במזרח' היא בבשן, במזרח-צפון. וכ"כ בדרך אמונה (פ"א מתרומות, ס"ק סח). והיא 'רקם' הנזכרת בברייתת התחומין כסמוכה לטרכון-הבשן. [סומנה במקומה המשוער בקצה תחום עולי בבל, בדרך המובילה לבוצרה, בירת חבל הארץ 'ערב'יה הרומית].

לשיטת התוס', ולגירסתם כנוסח הברייתא לפנינו, קיימים שני 'רקם וחגר'; א' בדרום, בארץ פלשתים (ראה להלן בערכו), וא' במזרח-צפון. אך רש"י במשנה מזכיר רקם וחגר רק בדרום, ולמזרח היתה 'רקם' בלבד (ללא 'חגר'), וכפי שנזכר במשנתנו 'רקם למזרח'. גם בגירסה המדויקת של ברייתת התחומין 'רקם' במזרח-צפון היא רקם בלבד, ולא נזכרה עמה 'חגר'.

נחלקו רש"י ותוס' אודות 'רקם וחגר'. לדעת רש"י, וכך ההבנה הפשוטה; רבן גמליאל הסובר שהמביא מרקם וחגר שאינם מארץ ישראל אך סמוכות לה, אומר בפנו"נ – הם רקם וחגר בדרום, בארץ פלשתים שדרו בה אברהם ויצחק. ורקם דר' יהודה למזרח-צפון אינה רקם וחגר דרבן גמליאל.

ודעת תוס' (ד"ה מאשקלון) שרקם וחגר שבארץ פלשתים, הם מארץ ישראל (והם הנזכרים בברייתת התחומין, שכבשום עולי בבל), אבל לא נזכרו במשנה. ורקם וחגר שנזכרות בדברי רבן גמליאל הם בצפון-מזרח, סמוכות לא"י אך מחוצה לה. וזו אותה 'רקם למזרח' שהזכיר רבי יהודה.

[ולדעתם, זו גם 'קדש' עיר המקלט שקדשו בהר נפתלי, אך לא כבשוה עולי בבל. ועיין מהר"ם שיף ורש"ש שהעירו על דברי התוס', אודות קדש בהר נפתלי].

לדעת תוס' הרא"ש, 'רקם במזרח' היא קדש של מלך אדום. והראשונים הקשו שזה הרחק לדרום, מחוץ לגבול של פר' אלה מסעי [ומדברי ימות עולם, וכן יובן בפ' הגר"א, רקם זו היא הסמוכה לפטרה, שמעל הערבה].

לוד' סומנה על מקום לוד הכנענית שצינוה חז"ל. 'כפר לודים' הסמוך ללוד, אינו ידוע כיום. יושביו היו בעיקר נכרים, ולכן זו מובלעת בליבה של א"י, שלא התקדשה בקדושת עולי בבל. לדעת רבי אליעזר המביא גט מכפר לודים ללוד צריך לומר בפני נכתב ונחתם, ככל מובלעות שבא"י.

אשקלון' – העיר הרומית (פארק אשקלון, מדרום לעיר של ימינו).

רקם וחגר'. בתרגום אונקלוס תירגם 'חגרא' – הן לפסוק 'בין קדש ובין ברד' (ברא' טז יד) שאצל בריחת הגר משרי, והן לפסוק 'בין קדש ובין שור' (ברא' כ א) שאצל אברהם.

ובתרגום הירושלמי השלם לתורה, וכן בתרגום 'יונתן' מתרגם הן את 'ברד' והן את 'שור' – 'חלוצה', במקום לתרגמה 'חגר' כפי שתרגמה אונקלוס, זאת עקב התפתחותה של העיר 'חלוצה' ששכנה על פתח המדבר – בימי התרגום הירושלמי. מקומה דרומית-מזרחית לבאר שבע, על שפת מדבר החול הנמשך ממנה ולמערב, על פני כל צפון מדבר סיני. [על שמה של העיר חלוצה, מתרגם הירושלמי (שמות טו כב) את כל 'מדבר שור' שבתורה, גם את קצהו המערבי שאצל ים סוף הסמוך למצרים – מדבר חלוצה].

רקם וחגר אינם בהכרח שני ערים, אלא אזור המפגש של שני מדברות, באזור העיר חלוצה; מדבר קדש-רקם משתרע למן קדש האדומית שליד 'פטרה', עד העיר חלוצה. ומדבר שור (הנקרא גם 'ברד') משתרע למין העיר חלוצה ועד ים סוף המערבי (זרוע סואץ). והמביאים גט מאזור זה צריכים לומר בפנו"נ לדעת רבן גמליאל.

צוינו תחומי עולי מצרים ועולי בבל, כהצעה, אך ללא התייחסות לריבוי השיטות או ההשערות בענין.

*

נציין, שהראשונים נחלקו האם הגבולות שבמשנה הינם גבולות כיבוש עולי מצרים, או גבולות עולי בבל. לדעת הרמב"ם (ואולי עוד ראשונים), גבול המשנה הינו גבול כיבוש עולי מצרים, המצומצם מהגבול של פרשת אלה מסעי שאותו נצטוונו לכבוש לכתחילה (רמב"ם פ"א מתרומות הל' ז-ח, לעומת משמעות דברי התוס' ד"ה מאשקלון).

בנוסף, בענין תחום עולי מצרים בדרום, רבו השיטות כיצד לנהוג לחומרא לענין שביעית, כמבואר במפות 'הילכתא' (1), (2), אך לא קיימת בדברי הפוסקים התייחסות לביאור המשנה והסוגיות השונות, המתאים לגבול המצומצם, כפי שמופיע במפה הנוכחית (7), העוסקת בביאור הסוגיות.

המפה משמשת להסבר כללי, ולא עוסקת בדקדוק בכל הפרטים וכל דברי הראשונים בענין.

